ANNUAL SECONDARY EXAMINATION, 2019

SANSKRIT (संस्कृत)

समयः 3 घण्टे] **SET-A** **[पूर्णांक: 100**

सामान्य निर्देश-

1. परीक्षार्थी यथासंभव अपने शब्दों में ही उत्तर दें।
2. सभी प्रश्नों के उत्तर लिखने हैं।
3. प्रत्येक प्रश्न के अंक उसके सामने अंकित हैं।
4. प्रश्नों के उत्तर प्रश्नों के साथ दिए गए निर्देश के आलोक में ही लिखें।

विशेष निर्देश -

(क) अस्मिन् प्रश्नपत्रे चत्वारः खण्डाः सन्ति। (इस प्रश्न-पत्र में चार खण्ड हैं।)

(ख) सर्वेषां प्रश्नानाम् उत्तराणि उत्तरपुस्तिकायां निर्धारिते स्थाने क्रमेण लेखनीयानि । (सभी प्रश्नों के उत्तर उत्तर- पुस्तिकायां में निर्धारित स्थान पर क्रम से ही लिखना है|)

(ग) सर्वेषां प्रश्नानाम् उत्तराणि यथानिर्देशं संस्कृतेन लेखनीयानि । (सभी प्रश्नों के उत्तर निर्देशानुसार केवल संस्कृत में लिखने होंगे।

खण्ड क : अपठितांश अवबोधनम् (15 अंका:)

1. अधोलिखित अनुच्छेदं पठित्वा प्रदत्तप्रश्नान् संस्कृतेन उत्तरत-

(निम्नलिखित अनुच्छेद को पढ़कर उस पर आधारित प्रश्नों का निर्देश के अनुसार उत्तर दें।)

(अ) प्रथम अनुच्छेदः

एकदा एकः कर्तव्यपरायण: नगररक्षक: इतस्तत: भ्रमन् एकम् अशीतिवर्षीयं महापुरुषं दृष्टवान्। सः आम्रवृक्षस्य आरोपणे तल्लीनः आसीत्। इदं दृष्ट्वा नगररक्षकः तं महापुरुषम् अवदत् - अवलोकनेन प्रीतयते यत् यदा एषः वृक्षः फलिष्यति तदा भवान् जीवितः न भविष्यति । अतः किमर्थं वृथा परिश्रमं कुर्वन्ति भवन्तः ? महापुरुषः हसित्वा अवदत् - पश्यन्तु एतान् फलयुक्तान् वृक्षान्। एतेषाम् आरोपणं मया न कृतम् परं फलानि अहं खादित्वा सन्तुष्टः भवामि। अतः यदा मम आरोमितस्य वृक्षस्य

फलानि अन्ये खादिष्यन्ति, अहं पुनः प्रसन्नः भविष्यामि । महापुरुषस्य वचनं श्रुत्वा तं सः नमस्कृत्य नगररक्षकः उक्तवान्- अनुकरणीया एव सज्जनानां सज्जनता ।

प्रश्नाः

(I) एकपवेन उत्तरत (एक पद में उत्तर दीजिए)

(क) नगररक्षकः कीदृशं महापुरुषं दृष्टवान् ?

(ख) महापुरुषः कस्य वृक्षस्य आरोपणे तल्लीन: आसीत् ?

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरत (पूरे वाक्य में उत्तर दीजिए)

(क) नगररक्षक: अशीतिवर्षीयं महापुरुषं कुत्र अपश्यत् ?

(ख) महापुरुषस्य वचनं श्रुत्वा नगररक्षकः किम् उक्तवान् ?

(III) प्रवत्तविकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चित्वा लिखत (दिये गये विकल्पों में से उचित उत्तर चुनकर लिखें।)

(i) 'नगररक्षकः' इति पदस्य विशेषणपदं किम् अस्ति ?

(अ) महापुरुषः

(ब) कर्तव्यपरायणः

(स) कर्तव्यः

(द) परायणः ।

(ii) अस्मिन् गद्यांशे 'भविष्यामि' इति क्रियापदस्य कर्तुपदं लिखत ?

(अ) पुनः

(ब) अन्ये

(स) प्रसन्नः

(द) अहम्

(iii) 'खातिदत्वा' इति पदे कः प्रत्ययः प्रयुक्तः ?

(अ) पुनः

(ब) अन्ये

(स) प्रसन्नः

(द) अहम्

(iv) अस्मिन् अनुच्छेदे 'व्यर्थम्' इत्यर्थे कः पर्यायः अस्ति ?

(अ) वृथा

(ब) एकम्

(स) परिश्रमम्

(द) कृतम् ।

(iv) अस्य गद्यांशस्य कृते एकं समुचितं शीर्षकं लिखत (इस गद्यांश के लिसे एक उपयुक्त शीर्षक लिखें।)

खण्ड-ख : रचनात्मक कार्यम् (15 अंका:)

2. पत्रलेखनम्-

स्थानान्तरण प्रमाणपत्रं प्राप्तुं प्रधानाचार्य प्रति लिखितं पत्रं मंजूषायां प्रदत्तपदैः पूरयित्वा पुनः लिखत: (स्थानान्तरण प्रमाण पत्र प्राप्त करने के लिए प्रधानाचार्य के पास लिखे गए पत्र को मंजूषा में दिए गए पदों से पूरा कर पुनः लिखें।)

.....(i).....

माननीयाः.....(ii).....,

मनन विद्या मन्दिरम्, राँची ।

महोदयाः,

.....(iii)..... निवेदयामि यत् अहं भवत: विद्यालये दशम्यां कक्षायां ..... (iv).....| मम पितुः..... (v)..... राजस्थानप्रदेशस्य

कोटानगरे संजातम्। मम सम्पूर्णः परिवारः तत्रैव गत्वा.....(vi).....| अहमपि परिवारेण सह तत्रैव गत्वा.....(vii)..... अतः अहं प्रार्थये यत् कृपया मह्यं स्थानान्तरण प्रमाणपत्र ।.....(viii).....। अनुगृहणन्तु श्रीमन्तः । .....(ix).....

.....(x).....आज्ञाकारी छात्रः

तिथि: 18-01-2019 उमेशचन्द्रः

मंजूषा -

(प्रदाय, पठामि, स्थानान्तरणम्, सेवायाम्, भवतः, पठिष्यामि धन्यवादः, सविनयम्, निवत्स्यति, प्रधानाचार्यः)

3. अधोवत्तं चित्रं वृष्ट्वा मंजूषापवसहायतया पंचवाक्यानि संस्कृतेन लिखत-

(नीचे दिये गए चित्र को देखकर मंजूषा के पदों की सहायता से संस्कृत में पाँच वाक्य लिखें।)

मंजूषा -

(उद्यानम्, बाल, वृक्ष, पादप, जनः प्रातः, पक्षी, पुष्पम्, कन्दुक, भ्रमणम्, सुन्दर वेला, क्रीडा)

खण्ड ग : अनुप्रयुक्त-व्याकरणम् (25 अंका:)

4. अधोलिखित वाक्येषु रेखांकितपदेषु संधिविच्छेद संधिं वा कृत्वा प्रदत्तस्थाने उत्तराणि लिखत-

(निम्नलिखित वाक्यों में रेखांकित पदों का संधि या संधि-विच्छेद कर दिए गए स्थान में लिखें।)

(i) वर्षतौ मेघाः उच्चैः गर्जन्ति ।

(ii) प्रदूषणरहितं पर्यावरण स्व + छं भवति

(iii) तस्य भाग्योदयः अल्पवयसि एव अभवत् ।

(iv) तपः + वनस्य शोभा मनोहारिणी विद्यते ।

5. अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदानां समासं विग्रहं या प्रदत्तस्थाने विकल्पेभ्यः चित्वा लिखत-

(अधोलिखित वाक्यों में रेखांकित पदों का समास या विग्रह कर दिए गए विकल्पों में से चुनकर लिखें।) सन्धि-विच्छेद कर दिए गए स्थान में लिखें।)

(i) ग्रामस्य समीपे एक: विशाल: शिवालयः ।

(अ) उपग्रामे

(ब) उपग्राम:

(स) ग्रामसमीपे

(द) उपग्रामम्:

(ii) सर्वे जनाः देशभक्तं पूजयन्ति |

(अ) देशानां भक्तं

(ब) देशस्य भक्तं ।

(स) देशेषु भक्तं

(द) देशे भक्तं ।

(iii) पीतम अम्बरं यस्य सः वसुदेवात्मजः कथ्यते ।

(अ) पीताम्बरम्

(स) पीताम्बरः

(ब) पिताम्बरः

(द) पीताम्बरस्य ।

(iv) सः वटुः अष्टाध्यायीं मासेन अधीतवान्।

(अ) अष्ट अध्यायाः

(ब) अष्टेभ्यः अध्यायानांसमाहारः ।

6. अधोलिखितेषु रेखांकितपदानां प्रकृति-प्रत्ययौ संयोज्य वियोज्य वा विकल्पेभ्यः उत्तरं चित्वा लिखत-

(निम्नलिखित वाक्यों में रेखांकित पदों का प्रकृति-प्रत्यय जोड़कर या पृथक कर विकल्पों में से उत्तर चुनकर लिखें।)

(i) जीवनं सदाचारस्य महत्वं वर्तते ।

(अ) महत् + तल्

(ब) महत् + इमनिच्

(स) महत् + त्व

(द) महत् + तमप् ।

(ii) संवेगं वहन्ती गंगा खलु शोभमाना ।

(अ) शुभ + शतृ

(ब) शुभ + शानच्

(स) शुभ + अनीयर्

(द) शुभ + तुमुन् ।

(iii) मम <u>मातुल + ङीप</u> महानसे ओदनं पचति ।

(अ) मातुलानि

(ब) मातुली

(स) मातुलि:

(द) मातुलानी ।

(iv) सर्वे <u>सुख + इन्</u> सन्तु इति शुभाशंसनम् ।

(अ) सुखिनः

(ब) सौख्यम्

(स) सुखी

(द) सौभाग्यशालिनः

7. अधोलिखितं संवादं मंजूषायां दत्तैः पदैः वाच्य परिवर्तनं कृत्वा परयित्वा पुनः लिखत-

(निम्नलिखित संवाद को मंजूषा में दिए गस पदों से वाच्य परिवर्तन कर पूरा करके पुनः लिखें ।) -

विजया - रंजने ! अधुना किं करोषि ?

रंजना - .....(i)..... संस्कृतं पठ्यते ।

विजया - त्वं दूरदर्शनं किं शृणोषि ?

रंजना - मया तु समाचार: .....(ii)..... ।

विजया - अहं रामायणं पश्यामि ।

रंजना - मया अपि .....(iii)..... एव दृश्यते ।

विजया - सायंकाले आवयोः मेलनं पुष्पोद्याने भविष्यति ।

रंजना - नूनमेव अहं तत्र आगमिष्यामि । (रामायणम्, मया, श्रूयन्ते) ।

(i) मया (ii) श्रूयन्ते (iii) रामायणम् ।

8. अधोलिखितायां दिनचर्यायां रिक्तस्थानानि कालबोधशब्दैः पूरयत-

(निम्नलिखित दिनचर्या में रिक्त स्थानों को समय के बोधक शब्दों से पूरा करें।)

(i) बाल दिवसे.....(10.00 A.M.) वादने सांस्कृतिक कार्यक्रमः प्रारभ्यते ।

(ii) कार्यक्रमस्य अन्ते प्राचार्य:..... (1.30 P.M.) वादने पुरस्कारं वितरति ।

9. अधोलिखित वाक्येषु रिक्तस्थानानि मंजूषायां प्रदत्तैः उचितैः अव्ययपदैः पूरयित्वा लिखत-

(निम्नलिखित वाक्यों में रिक्त स्थानों को मंजूषा में दिए गए उचित अव्यय पदों से पूरा कर लिखें।) :

(i) धनम्.....बलं लोके ।

(ii) मूर्खा: .....जल्पन्ति ।

(iii) श्वः.....वृष्टिः भविष्यति।

(iv).....मगधस्य सम्राट् अशोकः आसीत् ।

10. अधोलिखितेषु रेखांकितपदम् अशुद्धम् अस्ति। अशुद्धं पदं संशोध्य पुनः लिखत-

(निम्नलिखित वाक्यों में रेखांकित पद अशुद्ध है। अशुद्ध पद को शुद्ध कर लिखें।)

(i) <u>तस्य</u> नद्यां जैलं नास्ति ।

(ii) अत्र <u>एका</u> पुस्तकम् अस्ति।

(iii) <u>तिस्त्रः</u> बालकाः प्रकोष्ठे उपविशन्ति ।

(iv) <u>पाण्डवा</u>: युधिष्ठिरः धर्मराजः इति नाम्ना प्रसिद्धः ।

खण्ड-घ : पठित अवबोधनम् (30 अंका:)

1. अधोलिखितं गद्यांशं श्लोकं, नाटयांशं च पठित्वा तदाधारितान् प्रदत्तप्रश्नानामुत्तराणि संस्कृतेन लिखत-

(निम्नलिखित गद्यांश, श्लोक और नाट्यांश को पढ़कर उन पर आधारित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखें।)

(अ) गद्यांश:

आदेशं प्राप्य उभौ प्राचलताम् । तत्रोपेत्य काष्ठपटले निहितं पटाच्छादितं । देहं स्कन्धेन वहन्तौ न्यायाधिकरणं प्रति प्रस्थितौ । आरक्षी सुपुष्टदेहः आसीत्। अभियुक्तश्च अतीव कृशकाय । भारवतः शवस्य स्कन्धेन वहनं तत्कृते दृष्करम् आसीत् । सः भारवेदनया क्रदन्ति स्म । तस्य क्रन्दनं निशम्य मुदितः आरक्षी तमुवाच - 'रे दुष्ट ! तस्मिन् दिने त्वया अहं चोरितायाः मंजूषायाः मंजूषायाः ग्रहणाद् वारितः। इदानीं निजकृत्यस्य फलं भुड.क्ष्व । अस्मिन् चौर्याभियोगं त्वं वर्षत्रयस्य कारादण्डं लप्स्यसे' इति प्रोच्य उच्चैः अहसत् यथाकथच्चिद् उभौ शवमानीय एकस्मिन् चत्वरे स्थापितवन्तौ ।

प्रश्न:

(क) एकपदेन उत्तरत (एक पद में उत्तर दीजिए) -

(क) पटाच्छादितं देहं कुत्र निहितम् आसीत् ?

(ख) शवस्य वहनं कस्य कृते दुष्करम् आसीत् ?

(ख) पूर्णवाक्येन उत्तरत (पूर्ण वाक्य में उत्तर दीजिए) -

आरक्षी किं प्राच्य अहसत् ?

(ग) प्रदत्तविकल्पेभ्यः उचितम् उत्तरं चित्वा लिखत (दिये गये विकल्पों में से उचित उत्तर चुनकर लिखें।)

(i) 'भारवेदनया' इति पदे का विभक्तिः प्रयुक्ता ?

(अ) प्रथमा

(ब) पंचमी

(स) तृतीया

(द) सप्तमी।

(ii) 'श्रुत्वा' इति अर्थस्य कृते पर्यायपदं चित्वा लिखत।

(अ) निशम्य

(ब) चत्वरे

(स) अभियुक्तः

(द) निजकृत्यस्य।

(iii) 'सुकरम्' इति पदस्य विलोमपदं किम् अस्ति ?

(अ) निराकरणम्

(ब) दुष्करम्

(स) कारादण्डम्

(द) क्रन्दनम्।

(iv) 'मुदित: आरक्षी' अनयोः पदयोः 'मुदितः' किम् अस्ति ?

(अ) प्रविशेषणम्

(ब) क्रिया-विशेषणम्

(स) संयोजक:

(द) विशेषणम्

(आ) श्लोकः

रात्रौ जानुर्दिवा भानुः कृशानु सन्ध्योर्द्वयोः ।

इत्थं शीतं मया नीतं जानुभानुकृशानुभिः ॥

प्रश्न:

(क) एकपदेन उत्तरत (एक पद में उत्तर दीजिए) -

(क) रात्रौ केन शीतं नीतम् ?

(ख) भानुः कदा शीतम् अपहरति ?

(ख) पूर्णवाक्येन उत्तरत (पूरे वाक्य में उत्तर लिखें) -

कैः प्रकारैः शीतं नीतम् ?

(ग) प्रवत्तविकल्पेभ्यः उचितम् उत्तरं चित्वा लिखत (दिये गये विकल्पों में से उचित उत्तर चुनकर लिखें।)

(i) 'रात्रौ' इति पदे का विभक्तिः प्रयुक्ता ?

(अ) सम्बोधन

(ब) चतुर्थी

(स) प्रथमा

(द) सप्तमी ।

(ii) 'सूर्यस्य' पर्यायः अस्मिन् श्लोके कः शब्दः अस्ति?

(अ) भानुः

(ब) कृशानु

(स) जानुः

(द) शीतम्

(iii) 'या' इति पदे प्रातिपदिक' लिखत-

(अ) युष्मद्

(ब) अस्मद्

(स) तत्

(द) सर्व

(iv) 'जानुर्दिवा' सामासिक पदस्यय विग्रहं कृत्वा लिखत-

(अ) जानो: दिवा

(स) जानुः च दिवा च

(ब) जानुः च दिवा

(द) जानुः च दिवसः च ।

(इ) नाटयांश: -

चन्दनदासः - आर्य 1 किं में भयं दर्शयसि ? सन्तमपि गेहे अमात्यराक्षसस्य गृहजनं न समर्पयामि, किं पुनरसन्तम्।

चाणक्यः - चन्दनदास 1 एष एव ते निश्चय : ?

चन्दनदासः - बादम्, एष एव में निश्चयः ।

चाणक्यः - (स्वगतम्) साधु! चन्दनदास साधु ! सुलभेष्वर्थलाभेषु परसंवेदने जने । क इदं दुष्करं कुर्यादिदानीं शिविना विना ।

प्रश्न:

(क) एकपदेन उत्तरत (एक पद में उत्तर दीजिए)

(i) कः भयं दर्शयति ?

(ii) चन्दनदासस्य साम्यं वुन सह कृतम् ?

(ख) पूर्णवाक्येन उत्तरत (पूर्ण वाक्य में उत्तर दीजिए) -

अमात्याराक्षस्य गृहजनं समर्पणं प्रति चन्दनदासः किमवदत् ?

(ग) प्रदत्तविकल्पेभयः उचितम् उत्तरं चितवा लिखत (दिए गए विकल्पों में से उचित उत्तर चुनकर लिखें)

(i) 'मंत्री' इत्यर्थे कः समानार्थकशब्दः अत्र आगतः ?

(अ) निश्चयः

(स) साधुः

(ब) बाढ़म्

(द) अमात्यः ।

(ii) 'समर्पयामि' इति क्रियापदे कः लकारः ?

(अ) लोट्

(स) लट्

(ब) लृट्

(द) विधिलिंग।

(iii) 'गृहजनम्' इति पदे कः समासः अस्ति ?

(अ) द्वन्द्वः

(ब) अव्ययोभावः

(स) तत्पुरुषः

(द) नच्।

(iv) 'निश्चय:' इति पदस्य संधि-विच्छेदं कुरुत-

(अ) नि: +चयः

(ब) निद् + चयः।

(स) निस् + चयः

(द) निष् + चयः।

12. रेखांकितपदमाधृत्य प्रश्न निर्माणं कुरुत -

(रेखांकित पद के आधार पर प्रश्न निर्माण करें)

(i) <u>तया</u> वृद्धदासी साभिप्रायम् आलोकिता ।

(ii) तदिदानीं <u>भूकमपकारणं</u> विचारणीयं तिष्ठति ।

(iii) सरस : शोभा एकेन राजहंसेन एव भवति ।

(iv) एक मानी खगः वने वसति ।

13. मंजूषातः समुचितपदानि चित्वा अधोलिखित श्लोकद्वयस्य अन्वयं पूरयत -

(मंजूषा से उचित पद चुनकर निम्नलिखित दोनो श्लोकां का अन्वय पूरा करें।)

श्लोकः

(अ) श्रमकलमपिपासोश्णशीतादीनां सहिष्णुता ।

आरोग्यं चापि परमं व्यायामादुपजायते ॥

अन्वयः-.....(i).....श्रमक्लमपिपासोष्णशीतादीनां..... (ii).....परमम् .....(iii).....चापि.....(iv).....|

मंजूषा - (उपजायते, परमं सहिष्णुता, व्यायामात्)

(आ) अद्याशनं शिशुजनस्य बलेन जातं

श्वो वा कथं भवितेति विचिन्तयन्ती ।

इत्यश्रुपातमलिनीकृतगण्डदेशा

नैच्छद् दरिद्रगृहिणी रजनी विरामम् ||

अन्वयः

अद्य बलेन .....(i)..... अशनं जातम्. ..... (ii)..... कथं वा नु भविता इति विचितनयन्ती..... (iii) ..... मलिनीकृत-गण्डदेशा..... (vi) ..... रजनीविरामं न ऐच्छत् ।

मंजूषा - (श्वः, शिशुजनस्य, दरिद्रगृहिणी, अश्रुपात)

14. अधोलिखितकथनानां समुचितं भावं प्रदत्तविकल्पेभ्यः चित्वा लिखत-

(निम्नलिखित कथनों का उचित भाव दिये गये विकल्पों में से चुनकर लिखें।)

(i) न चैवं सहसाक्रम्य जरा समधिरोहति ।

(क) व्यायामिनं जनं जरा समधिरोहति ।

(ख) शनैः शनैः नरस्य आयुः क्षीणः भवति ।

(ग) अकस्मात् एव शरीर: रुग्णः भवति ।

(ii) पाषाणी सभ्यता निसर्गे स्यान्न समाविष्टा ।

(क) प्रदूषित वातावरणे न किमपि दुःखम् ।

(ख) खगकुल-कलरवगुञ्जित वनप्रदेशं शोभते ।

(ग) कुपिते पर्यावरणे पर्वतमयी सभ्यता प्रकृत्यां समाविशति ।

(iii) नन्दस्यैव अर्थसम्बन्धः प्रीतिमुतपादयति ।

(क) धनिकाः धनम् इच्छन्ति ।

(ख) धनं सदा प्रीतिं वर्धयति ।

(ग) धनिकाः एव नन्दस्य प्रियाः आसन् ।